

ХОДАТАЈСТВЕНА МОЛИТВА У РИМСКОЈ ЛИТУРГИЈИ: ЊЕНО ФОРМИРАЊЕ И СМИСАО

Милан Марковић*
Епархија нишка, Ниш

Апстракт: Трајајући за смислом Литургије у њеном историјском контексту настајања, уочавамо да је једнообразност богослужбеног поретка широм хришћанске цркве давно заборављена, негде у црквицама њеног формирања. Због тога, акценат ћемо ставити на проучавање промена насталих кроз историју. Проучавајући историјски развој и присуство засиљеништва у Римској Литургији покушаћемо да дамо одговор на порекло, значење и смисао Ходатајствене молитве у њој.

Кључне речи: Ходатајствена молитва, Римска Литургија, синаксис, Агале, јектенија.

Увод

Врло брзо након формирања хришћанског богослужења почињу се јављати разлике у обредима, у различитим крајевима хришћанске васељене. Читајући древне хришћанске писце и изворе уочавамо да нам не дају идентична сведочанства. Такође, ни Свето Писмо не даје јединствен опис Тајне Вечере. Због тога као почетак сваког истраживања Литургије морамо се осврнути на процес настајања обреда.

Разлике у обредима Цркве не јављају се само између истока и запада већ и на много мањим удаљеностима. Тако се јављају разлике између појединачних помесних Цркава, па и епископија. Разлике се најчешће јављају услед различитих теолошких, културолошких, социјалних и политичких разлога. Живот народа једног подручја у сваком свом аспекту одражава се на богослужење, у зависности од потреба.

* milan.markovic12692@gmail.com.

Римска Литургија, као обред Римске помесне Цркве, своје корене протеже још од најранијих времена хришћанства. Папа Инокентије, по свом слободном мишљењу, посебно наглашава обред Римске Литургије као извор за остале обреде Запада (Duschesne 1919: 86). Овај Литургијски тип коришћен је у Риму и у северозападној Африци која је потпадала под римски црквени утицај.

1. Формирање заступништва у Римској Литургији

Заступништво, као литургијска форма, присутно је у Цркви још од њених почетака. Заправо, заступништво је био саставни део старо-заветног богослужења које је претеча новозаветног. Можемо рећи да је заступништво једна древна форма коју је Црква преузела заједно са синагогалним богослужењем.

Бавећи се заступнишвом и његовим развојем у историји Цркве, осврнућемо се ка отачким изворима и покушати да извучемо одређене закључке везане за нашу тему.

Овом приликом, бавићемо се изворима који су нам били доступни. То су углавном сведоци Литургијског живота Римске, као и северноафричке Цркве.¹

а) Јустин Мученик – У делима Јустина Мученика (Schaff et al. 1995a: 183–186) проналазимо не тако детаљан, али врло значајан, опис Литургије Римске Цркве.² Приликом описа процеса катихизације и крштења, Јустин наводи опис Литургијског сабрања. На овом сабрању је прихватао тј. приман нови члан у Црквену заједницу где се сви заједно моле „како за себе, тако и за просвећеног и за све друге, ма где се налазили“. Литургија се наставља целивом и приносом хлеба и вина предстојатељу од стране народа. Након приноса, „именом Сина и Духа Светога узноси хвалу и славу Оцу“. Овим се почиње благодарење³ које се крунише одговором народа речју „амин“. Извесно је да је молитва анафоре садржала анамнезу и речи установљења које такође наводи као додаток објашњењу Литургије. Следи причешће народа од стране ђакона који чува дарове за оне који су одсутни.

Јустин, такође, наводи опис синаксиса⁴ који претходи Евхаристији. Синаксис се састоји од уобичајених делова тј. читања, поуке и мо-

¹ Северноафричка Црква, тзв. Картагинска, била је под јаким утицајем Римске Цркве, у комплетном црквеном развоју и животу. Римска је Картагинској Цркви била матица.

² Јустин Мученик је био члан Римске помесне Цркве.

³ Грч. εὐχαριστία, ἡ – благодарење. Ово се односи на анафору.

⁴ Грч. σύναξις, ἡ – сабрање.

литава. Јустин не говори које су молитве у питању, мада је у првом опису (Schaff et all. 1995a: 183–186),⁵ као закључак првог дела сабрања, дата молитва заступништва.

Предстојатељ је онај који треба да се брине за потребите. Брига за потребите је основна активност древне Цркве која је постојала и код старих Јевреја. Овом бригом се остварује веза потребитих са Црквом. Она је свакако теолошки основ за молитву заступништва.

Код Јустина учачамо више битних података за нашу тему. Први битан податак јесте да се од стране Јустина наглашава постојање два различита обреда: синаксиса и Евхаристије. Иако их наводи као надовезане, чињеница је да ова два обреда нису јединствена у форми. Синаксис претходи Евхаристији. Занимљиво је да се синаксис завршава заступнишвом. Ово је веома битно за историју Ходатајствене молитве (Dix 1949: 170).⁶

б) Иполит Римски⁷ – Код Иполита налазимо детаљан опис богослужења. Он наводи описе Евхаристије, Агапа, крштења и катихизације, као и неких пропратних елемената богослужења (Иполит Римски 2005, 383–409; Da-Don 2004: 247–265).⁸ Катихумени се током трогодишњег спремања за Крштење моле одвојено од верних (Иполит Римски 2005: 392).⁹ Дакле, постојао је неки вид отпуштања катихумена. Катихета, било клирик или лаик, стављао је руку на катихумене и отпуштао их (Иполит Римски 2005: 393). Након крштења (Иполит Римски 2005: 390–396)¹⁰ следила је Евхаристија.

Евхаристији нису присуствовали катихумени. Она је почињала целивом након чега су ђакони доносили принос хлеба и вина, који је народ донео на сабрање. Следе преанафорални дијалог и анафорална молитва. Молитва се састојала од префација,¹¹ речи установљења, анамнезе¹²

⁵ Јустин нам даје два готово идентична описа у склопу исте *Айолоије*.

⁶ Синаксис је по речима Дома Грегора Дикса богослужење из кога је заступништво прешло у Евхаристију. То се може запазити и из историје Литургије.

⁷ Он је био епископ Рима.

⁸ Нпр. приноса млека и уља, као и шта ко ради од чланова Цркве итд.

⁹ Катихумени се нису молили заједно са вернима ни приликом Агапа, које су веома сличне јеврејском богослужењу и садрже певање халела. Навођење паљења свеће, више чаша и певање псалама који подсећају на халел уверавају нас да се ради о копији шабураха. Битно је нагласити да је шабурах садржао заступништво.

¹⁰ Процес крштења је био састављен од испитивања живота кандидата, полагања руку са егзорцизмима и дувањем у лице, читања и поучавања, благосиљања два уља – благодарења и заклињања, одрицања, погружавања, исповедања вере и миропомазана. Миропомазане је у себи садржало полагање руку тј. рукоположење.

¹¹ Лат. *praefacio* – пре учињеног.

¹² Грч. ἀνάμνησις, εὐς, ἥ – сећање.

и епиклезе.¹³ *Intercessio*¹⁴ се не спомиње као део анафоралне молитве. Након молитве следи поука о Причешћу (Иполит Римски 2005: 398) и Причешће.

Иполит, такође, наводи помагање потребитима. То је служба ђакона, или неких чланова Цркве који су добили такав задатак, услед немогућности свештеника (Иполит Римски 2005: 400). Помоћ се најчешће заснивала на одношењу Причешћа потребитима. На тај начин су они остваривали заједницу са Црквом.

Дакле, отпуштање катихумена, које наводи Иполит, налази се при крају богослужења, коме су могли присуствовати катихумени. Ово је веома слично са заступништвом које налазимо код Јустина. Такође, налазимо још два богослужења – Евхаристију и Агапе, с тим што катихумени не присуствују ни једном од њих (Dix 1949: 434).¹⁵

Агапе се састоје од паљења лампе, благослова свештеника, молитве благодарења,¹⁶ псалама, испијања чаше „помешане са приносом“, певање халела и узимања благословеног хлеба.¹⁷ Катихумени нису присуствовали овом богослужењу.

Као ни код Јустина, који не наводи детаљан опис анафоралне молитве, ни овде не налазимо заступништво у њеном саставу. Веза потребитих са Црквом овде се остварује преко одношења Причешћа.¹⁸

в) Тертулијан¹⁹ – Не чуди што је опис богослужења који нам Тертулијан даје веома сличан Иполитовом.²⁰ Тертулијан, у својим делима (Schaff et al. 1995b: 42–47) спомиње, на не тако детаљан начин, поретке синаксиса,²¹ Агапа и крштења. За разлику од Иполита не даје опис поретка Евхаристије.²²

¹³ Грч. ἐπίκλησις, εως, ή – призивање.

¹⁴ Латинска реч за заступништво.

¹⁵ Постојало је посебно богослужење на коме су присуствовали катихумени тј. нека врста синаксиса. Обред синаксиса је свакако садржао читања и проповед тј. поуку.

¹⁶ Молитва Оцу кроз Сина којом се благодари на мирном дану и моли за мирно вече.

¹⁷ Евлогија – благословени хлеб.

¹⁸ У каснија времена је та веза додатно потврђивана спомињањем у молитви анафоре.

¹⁹ Он је црквени писац из 2. века који је живео и делао у северној Африци, а неко време је боравио и у Риму.

²⁰ Тертулијан је био савременик Иполита Римског. Живео је у другој половини 1. века и првој половини 2. века.

²¹ Слободни смо рећи да је у питању баш ово богослужење, јер је поретком готово идентично са нама познатим поретком синаксиса. Поредак овог древног богослужења налазимо данас, у готово непромењеном облику, на Велики Петак у Римској Цркви.

²² Можемо претпоставити да је један од разлога што не спомиње Евхаристију древна хришћанска пракса чувања тајнстава од неверника. Насупрот томе, Тертулијан је, очигледно, сматрао да обред Евхаристије није било потребно наводити.

Богослужење синаксиса се састоји од читања, проповеди, отпуштања покајника,²³ и спомињања. Поретком синаксиса Тертулијан оправдава постојање Цркве. Хришћани се на овим сабрањима моле за императора и сав народ, да не буде невоље (Schaff et all. 1995b: 42).

Поредак Агапе Тертулијан наводи веома слично као Иполит (Schaff et all. 1995b: 42; Da-Don 2004: 247–265).²⁴ Разлика, битна за нашу тему, је у навођењу помагања потребитима и у склопу овог обреда.

Крштење се спомиње као услов за ступање у заједницу (Schaff et all. 1995b: 46). Поредак крштења можемо наслутити из описа крштења у делу *Сѝис о Крсѝу* (Tertulijan 1981: 44).²⁵

Од делова Евхаристије наводи само целив (Schaff et all. 1995b: 46). Дакле, не наводи заступништво у њеном саставу. Још увек не налазимо сведочанства о формирању Заступничке молитве у склопу анафоре.

Битне чињенице, које налазимо код Тертулијана, везане за нашу тему, су поредак синаксиса са молитвама заступништва и отпустом покајника, као и помоћ потребитима у склопу Агапа.

г) Кипријан Картагински²⁶ – Код Кипријана Картагинског не налазимо детаљан опис поретка Литургије. Оно шта је сигурно, у његово време су приношене евхаристијске жртве као помен тј. литургијско прослављање, оних који су страдали и то на сам дан њиховог страдања (Schaff et all. 1995c: 271).²⁷ Такође, веома битна информација, коју нам даје Кипријан, јесте да су на Литургији спомињана имена оних који су одсутни и оних који помажу Цркву (Schaff et all. 1995c: 313).

Ове информације су веома битне за историјско тумачење бзаступништва. Литургијско прослављање је касније прерасло у празнике и полако формирало Литургијски календар, док је спомињање имена одсутних унето у анафоралну молитву и формирало њен данашњи саставни део, *Intercessio*.

²³ Ово не налазимо код Иполита.

²⁴ Такође, и код овог писца су Вечере веома сличне богослужењу синагоге. Веома је битно нагласити да је заступништво било присутно и у богослужењу шабураха, као и на Агапама.

²⁵ Он ту говори да се крштавани погружава, да се призива име Божије, миропомазује. Крштење је обављано на празнике. Крштењу је претходило пост и молитва.

²⁶ Епископ Картагине.

²⁷ Ово је претходило оснивању празника мученика и светитеља.

д) **Амвросије Милански**²⁸ – Амвросије нам доноси опис крштења (Schaff et all. 1995d: 704–725),²⁹ синаксиса (Schaff et all. 1995d: 960) и делимично Литургије (Schaff et all. 1995d: 960). Синаксис се састоји од читања, проповеди и отпуштања катихумена. Ово су већ познати делови. Синаксис и Евхаристија су одвојена богослужења, мада у недељу следе једно за другим (Schaff et all. 1995d: 914). На Литургији принос доносе, између осталих, владари (Schaff et all. 1995d: 944).

Дакле, синаксис и Евхаристија полако почињу да се спајају, пре свега у недељни дан.

ђ) **Августин**³⁰ – Августин не наводи систематичан и детаљан опис редака служби. Пореци служби, систематизовани у јединствено дело (*Ordo romanus primus* 1905: 181–188), које, такође, налазимо местимично у његовим делима, приказују нам поредак синаксиса и Литургије. Није нам познато да ли су ова два богослужења вршена одвојено или спојено.

Богослужење синаксиса почиње давањем мира, затим следе читања из Старог Завета и новозаветних посланица, након чега се пева псалм. Након псалма следи Еванђеље и проповед. Отпуштање катихумена се наставља молитвама за катихумене и за верне. Ови делови претходе тзв. људским молитвама. Овај израз подсећа на јектеније које су у источним обредима представљале молитве у којима су непосредно учествовали лаици. Они су на сваку прозбу ђакона³¹ одговарали са „Господе помилуј“.³²

Августин наводи спомињање у Анафори по имену (*Ordo romanus primus* 1905: 185). Ово је прво место где наилазимо на директно навођење спомињања у саставу анафоре. Видимо да је јектенија заузела своје место, док је спомињање полако ушло у анафоралну молитву.

е) **Григорије Велики**³³ – Код Григорија (Schaff et all. 1995e: 338–741) не налазимо систематичан опис богослужења. У различитим списима налазимо различите елементе богослужења. Литургија је, по свему судећи, служена спојена са синаксисом, с обзиром да је након отпуштања „синова Цркве“ следила Евхаристија (Schaff et all. 1995e: 711).

²⁸ Био је епископ Милана. Литургија из овог града је имала своје значајно место у историји Римске Литургије. Иако је галиканског типа, и како Душесне сматра источног порекла, након утицаја Римске Литургије на њу, није додатно мењана у време Меровинга, шта је додатно помогло да се Римска Литургија учврсти као примарна (Duschesne 1919: 86).

²⁹ Крштење се састоји од већ познатих делова: исповедања, испитивања, погружења, миропомазања, облачења и крунисано је евхаристијским сабрањем. Крштење је вршено у крстионици.

³⁰ Епископ хипонски. Хипон је старо име за један град у Африци, у Алжиру.

³¹ Код Августина се такође спомиње ђакон као саучесник у молитви.

³² Касније присуство *Kyrie eleison* у Римској Литургији.

³³ Папа Римски са краја 6. и почетка 7. века.

Григорије на много места наводи молитвено заступништво у Литургији (Schaff et all. 1995e: 604–716). Дакле, то је већ устаљен пракса, која се први пут јавља са Кипријаном Картагинским.

Григорије спомиње једну врсту молитвословља коју, у том облику, не срећемо код ранијих писаца. У питању је литанија (Schaff et all. 1995e: 566–635) тј. јектенија (Dix 1949: 477–480).³⁴ У нешто другачијем облику, под видом људских молитава, срећемо је код Августина.

ж) Литургија из 8. века – Овај поредак нам доноси нешто ново у односу на досадашње списе. Овде налазимо спојене службе синаксиса и Евхаристије. Они су, сада, спојени у јединствену службу. У почетном делу, ранијем синаксису, изостављено је отпуштање катихумена.³⁵ За разлику од тога, наилазимо на остатке јектеније – *Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison*,³⁶ и славословље.

Што се тиче поретка Евхаристије, у наставку, присутни су сви већ познати деливи.³⁷ Дакле, у склопу анафоралне молитве се налази заступништво. Овог пута, оно се налази на почетку и крају саме молитве. Поред заступања светитеља и живих,³⁸ налазимо и заступање покојних³⁹ на крају молитве.

У Евхаристију је унета молитва пред причешће „Јагањче Божији“ која је нека врста заступништва.⁴⁰ У њој се моли за опроштај од грехова пред Причешће.

Спајање Евхаристијске жртве и синаксиса полако је условило да се из синаксиса издвоје отпуштања, катихумена и верних. У Литургију су уграђени остаци јектеније. Заступништво у анафоралној молитви је учвршћено, и подељено у два дела, на почетку и крају молитве.

з) Литургија из 9. века⁴¹ – У овом опису не налазимо детаљан поредак Литургије. На почетном делу, некада синаксису, исти је поредак као

³⁴ Ово молитвословље потиче са Истока. Сматра се да је Григорије званично увео овај тип молитве у Римску Цркву. На Истоку је јектенија непосредно везана са отпуштањем катихумена на синаксису.

³⁵ Садржи познате делове – псалме и читања (*Ordo romanus primus* 1905: 169–180).

³⁶ Као што смо рекли, Августин и Григорије Велики спомињу јектеније.

³⁷ Принос хлеба и вина, преанафорални дијалог, *Sanctus, Intercessio* живих и светитеља, речи установљења, епиклеза са призивом анђела и Причешће.

³⁸ На почетку молитве се налази спомињање потребитих, епископа и цара, и оних који приносе без навођења имена појединаца, као и заступништво светитеља.

³⁹ На овом месту је, такође, присутно спомињање светитеља.

⁴⁰ Њом се нећемо посебно бавити.

⁴¹ Литургија Светог Аманде. Ова Литургија је пренета у Енглеску. С обзиром да је Енглеска од увек била конзервативна могуће је да су новине у виду заступништва у анафоралној молитви нешто касније ушле у употребу, на овом простору.

на претходном приказу.⁴² Прва разлика коју проналазимо јесте благослов отпуштања грехова након приноса хлеба и вина од стране народа.

У евхаристијском делу налазимо принос, *Sanctus*, Мир, ломљење хлеба, приликом чега папа ломи један хлеб за себе,⁴³ химну „Јагање Божији“, Причешће и отпуст, на крају.

Поредак је веома сличан са претходним поретком, из 8. века. Једина већа разлика је што заступништво у Литургији налазимо само у виду неких његових елемената, како у почетном делу, тако и у Евхаристији.

2. Богослужбене форме Римске Цркве са заступничким карактером

2.1. Агапе

Богослужење Агапа срећемо међу најранијим сведочанствима која описују богослужења у Римској Цркви (Иполит Римски 2005: 398; Schaff et al. 1995b: 46–47).

Ово богослужење је по свом садржају веома слично јеврејском богослужењу шабураха. Оно се састојало од:

1. паљења лампе,
2. благослова свештеника,
3. молитве благодарења,
4. псалама,
5. испијања чаше „помешане са приносом“,
6. прања руку,
7. певање халела,
8. узимања благословеног хлеба,
9. помагања потребитима.

Катихумени нису присуствовали овом богослужењу.

Богослужење на суботу код Јевреја је прототип овог богослужења. Оно се састојало од следећих елемената:

1. у навечерје почиње паљењем суботњих свећа,
2. молитва која у себи садржи заступништво,

⁴² Водноје, *Kyrie eleison*, славословље, Мир, читања, алилујариј и Еванђеље. Ни овде нема отпуштања катихумена (*Ordo romanus primus* 1905: 153–165).

⁴³ Ово је неки облик спомињања.

3. Песма над песмама,
4. Псалми,
5. три уводна и три закључна благослова,
6. благослов отаца,
7. суботња вечера почиње благословима за жену и децу,
8. кидуш,
9. перу се руке,
10. благосиља хлеб,
11. вечера,
12. Тора,
13. заступничка молитва,
14. други и трећи оброк.

Готово је очигледно да су ова два богослужења у директној узрочно-последичној вези. Врло је вероватно да је ово богослужење прототип или копија древних евхаристијских сабрања. На то нас наводи опис Евхаристије из списка *Дигахи* веома сличан овом богослужењу (Јевтић 2005: 18; 123–124).⁴⁴ Овде је опис Евхаристије веома сличан опису Агапа које налазимо у каснијим сведочанствима (Иполит Римски 2005: 434; Schaff et al. 1995b: 46–47). С обзиром да се Евхаристија у најранија времена вршила заједно са вечером (1. Кор. 11, 20), готово је сигурно да је обред Агапа наследио древну Евхаристију по свом поретку и времену богослужења. Агапе, као обред, спомињу се до 3. века, када се губе из употребе у Цркви.

Извесно је да је један од извора заступништва у Евхаристији богослужење Агапа, чији је главни карактер био заступнички (Schaff et al. 1995b: 46).⁴⁵

2.2. Синаксис и његови делови

2.2.1. Синаксис

Синаксис је древно богослужење Цркве. Од самих почетака срећемо се са овим богослужењем. Ово богослужење је јеврејског порекла. С обзиром да је Црква у почетку користила синагогалну богослужбену форму, разумљиво је да је ово богослужење преузето из синагоге.⁴⁶

⁴⁴ *Дигахи* у опису Евхаристије садржи благослов чаше, благослов хлеба, благодарење за Причешће и молитву за Цркву.

⁴⁵ На ово нас наводи Тертулијаново наглашавање овог карактера.

⁴⁶ Богослужење Агапа је такође јеврејског порекла. Ова два богослужења су веома слична јеврејском шабураку, као што смо већ показали.

Поредак синаксиса који налазимо у најранијим описима (Schaff et all. 1995b: 42–47; Schaff et all. 1995d: 704–725) састоји се од:⁴⁷

1. давања мира,
2. читања,
3. псалама – алилујарија,
4. Еванђеља,
5. проповеди,
6. отпуста некрштених,
7. молитве,
8. отпуста верних,
9. молитве за сиромашне.

Сличност између шабураха и овог богослужења (Da-Don 2004: 247–265)⁴⁸ запажамо, између осталог, у присуству више молитава са заступничким карактером. Дакле, богослужење синаксиса, као наследник јеврејског шабураха, има изражен заступнички карактер.

Присуство овог богослужења у Римској Цркви сведоче нам најранији извори (Schaff et all. 1995a: 183; Schaff et all. 1995b: 42). Синаксис је било богослужење на коме су присуствовали и катихумени (заправо, једно од ретких богослужења таквог типа). Богослужење је њиховим присуством и својим заступничким карактером потврђивало посреднички карактер Цркве.

У почетку ово богослужење није било непосредно везано за Евхаристију. Поучавање, које му је било саставни део, допуштало је да присуствују и катихумени. Индиректна веза са Евхаристијом се показивала посредничком улогом која се, поред молитве заступништва, састојала и од ношења Причешћа потребитима.

⁴⁷ Не подударају се сва сведочанства, до детаља, али је суштина иста.

⁴⁸ Шабурах је Вечера у суботњи дан. Овај јеврејски обред почиње у навечерје празника паљењем свећа од стране жене. Следи, паљење свећа, изговара се молитва која у себи садржи заступништво и молитву за кућу и породицу. Ово је први облик заступништва у обреду Суботње Вечере. Ово је део који се обавља у кући. Мушкарци одлазе у храм где настављају богослужење. Тамо се у навечерје суботе чита део из Песме над песмама, певају се псалми, затим делови из Мишне и кадош. Затим, следи три уводна и три закључна благослова између којих је благослов Суботе. Служба се наставља благословом отаца који подсећа на завет склопљен са Богом на Синају. Суботња Вечера почиње благословима за жену и децу, након чега следи кадош. Над хлебом су читане двоструке хвале. У наставку, перу се руке, благосиља хлеб и следи вечера. Након молитве и читања Торе, следи заступничка молитва. У њој се заступају војска, држава и болесници. Ова молитва је по карактеру веома слична заступничким молитвама у Цркви. У наставку следе други и трећи оброк са својим молитвама.

Касније је ово богослужење спојено са Литургијом, услед историјских разлога.⁴⁹ Тако је ово богослужење постало саставни део Литургије.⁵⁰ Делови који су се тицали заступништва морали су добити одговарајуће место у Литургији. За то је најбоље место била анафорална молитва која је *par excellence* извор практичног посредништва и његов смисао.⁵¹ Отпуштање катихумена се изгубило, док је заступничка молитва добила другачији облик у јектенији, која је врло убрзо нестала, а *Intercessio* је унет у анафоралну молитву.

Ово богослужење се данас у Римској Цркви, као јединствени обред, служи на Велики Петак, када се не приноси Евхаристија.

2.2.2. Отпуштање и заступништво

Отпуштање катихумена и заступање присутни су на синаксису од најранијих времена, када је преузета ова форма из синагоге. Зато их налазимо међу свим древним изворима (Иполит Римски 2005: 392; Schaff et al. 1995b: 46), све до њиховог пребацивања на анафоралну молитву.

Катихумени се током трогодишњег спремања за крштење моле одвојено од верних (Иполит Римски 2005: 392; Schaff et al. 1995b: 46). Од давнина је постојао неки вид отпуштања катихумена. Катихета, било клирик или лаик (Иполит Римски 2005: 392), стављао је руку на катихумене и отпуштао их. Ово отпуштање катихумена налази се при крају богослужења, коме су могли присуствовати катихумени.⁵² Поред отпуштања катихумена, даван је благослов лаицима. Најпознатији пример је давање благослова потребитима и одсутнима.

Предстојатељ је онај који треба да се брине за потребите. Понегде се јављају и други чланови Цркве као вршиоци ове службе (Иполит Римски 2005: 400). Брига за потребите је основна активност древне Цркве која је постојала и код старих Јевреја. Овом бригом се остварује веза потребитих са Црквом. Она је свакако теолошки основ за молитву заступништва. Ово практично заступништво Цркве је било изразито заступљено до времена Тертулијана. До тада се оно помиње као нераздвајно од богослужења синаксиса. Касније се не помиње ова активност, јер се од времена Амвросија синаксис полако спаја са Евхаристијом и губи карактер заступништва.

⁴⁹ Неки од битних историјских околности, које су условиле спајање овог богослужења и Евхаристије, су ослабела институција катихизације, ослабела институција практичног посредништва, мање интересовање за богослужења услед повећаног броја верника и потребе за скраћивањем богослужења.

⁵⁰ Литургија речи.

⁵¹ У центру Евхаристије тј. анафоралној молитви, освешћују се дарови који су се касније носили потребитима.

⁵² На крају синаксиса.

Све до Августиновог времена, после отпуштања катихумена следе молитве за катихумене и за верне. Нарочито код Тертулијана наилазимо на оправдавање постојања Цркве поретком синаксиса. Хришћани се на овим сабрањима моле за императора и сав народ, да не буде невоље (Schaff et all. 1995b: 42). Свакако, заступништво је бивало у виду категорија (Schaff et all. 1995b: 42). Са Августином упознајемо нову молитвену форму тзв. људске молитве.

2.2.3. Јектеније

Јектенија⁵³ је древна источно-хришћанска молитвена форма (*Литургија Ајосџолских усџанова* 2004: 10–21).⁵⁴ Ђакон изговара одређене прозбе које се тичу потреба народа, а народ на њих одговара трократним понављањем фразе „Господе помилуј“. Ова форма је непосредно везана за заступање народа.⁵⁵

У запаном делу хришћанске Цркве, израз који се користи за ово молитвословље јесте *litania*. Ова реч, пре уласка јектеније у Римску Литургију, имала је сасвим друго значење. Односила се на молитву, у буквалном смислу те речи. На сабору у Прагу се спомиње стари смисао ове речи (Bishop 1918: 129–130). Ова реч добија данашњи смисао крајем 5. века (Bishop 1918: 129–135). Такође, у 5. веку се први пут среће, код Августина (*Ordo romanus primus* 1905: 183; Bishop 1918: 123).⁵⁶ Концил у Вајсону⁵⁷ потврђује увођење јектеније (Bishop 1918: 122).

Функцију изговарања ових молитава је у Римској Литургији, у најраније време, имао ђакон, заједно са народом (Duschesne 1919: 107; *Ordo romanus primus* 1905: 183). Када је од јектеније остало само изговарање *Kyrie eleison*, онда је та функција изгубљена, а речи су наизменично изговарали свештеник и народ (*Ordo romanus primus* 1905: 170). На то је, вероватно, утицала експанзија индивидуалистичког приступа богослужењу који се јавља већ у 6. веку, за време Григорија Великог (Dix 1949: 482). Он нам сведочи о пракси приватних миса у домовима поштованих људи (Schaff et all. 1995e: 1040).

На основу већ наведених извора, увођење јектеније није значило избацивање отпуштања катихумена јер је оно уследило знатно касније (*Ordo*

⁵³ Грч. ἐκτένεια, ἤ – усрдност.

⁵⁴ Спомиње се у многим источно-хришћанским изворима.

⁵⁵ Саставни је део отпуста катихумена и верних, као и заступања потребитих на крају почетног дела Литургије тј. некадашњег синаксиса. Она је непосредно била везана за отпуштање верних и катихумена.

⁵⁶ Едмунд Бишоп говори да је у време Григорија Великог коначно уведена ова молитвена форма.

⁵⁷ У првој половини 6. века.

romanus primus 1905: 169–180). С обзиром да се ова форма веома кратко задржала у Римској Литургији, а заступништво из почетног дела је нестало, скраћени облик ове молитвене форме је остао као сведок некадашње праксе заступништва у почетном делу Литургије тј. некадашњем синаксису.

3. Ходатајствена молитва у Римској Литургији

Ходатајствена молитва,⁵⁸ тј. *Intercessio*, веома је касно ушла у анафоралну молитву. Кипријан први спомиње заступништво у склопу Евхаристије, невезано за синаксис (Schaff et al. 1995c: 313). Међутим, оно постаје саставни део Евхаристије тек од 5. века, када је наводи Августин (*Ordo romanus primus* 1905: 185), а детаљан опис њеног изгледа сачуван је тек из 8. века (*Ordo romanus primus* 1905: 173).

Од кад нам је познат њен тачан изглед па све до данас, заступништво у анафори састоји се од два дела – један се налази на почетку узношења, након *Sanctus*-а, а други се налази на крају узношења, након епиклезе.

Први наводи везани за спомињање на Литургији су у време Кипријана Картагинског. Он говори о приношењу Евхаристије на дан мучеништва мученика. Ово је било у потпуности разумно, с обзиром на то да су прогони били многобројни, а поштовање тих мученика веома велико. У сличном контексту, Кипријан наводи да се за покојног епископа треба принети принос (Dix 1949: 498). Оваква заступништва су први примери у којима се заступништво везује за принос, шта је касније преовладало у источном обреду проскомидије (Dix 1949: 499).⁵⁹ Ово је прво сведочанство спомињања покојних. Дакле, још нема класичног заступништва покојних, које ће касније ући у анафору.

Заједно са овим првим прославама мучеништава јавља се и спомињање одсутних. То је прво заступништво у склопу Евхаристије, а тиче се живих чланова Цркве. Кипријан нам такође сведочи и о спомињању епископа тј. њега самог, с обзиром да је био одсутан (*Ordo romanus primus* 1905: 99), као и оних који помажу Цркву (Schaff et al. 1995c: 313). Спомињање цара на Евхаристији нам први сведочи Амвросије. Можемо закључити да је спомињање епископа и цара било уобичајено. Стога, уколико посматрамо данашњи облик спомињања по имену, помињање живих чланова Цркве је прво уведено у Евхаристију. Није најјасније да ли су сва ова заступништва подразумевала заступништво у склопу ана-

⁵⁸ То је молитва заступништва у склопу анафоралне молитве.

⁵⁹ Такође, позната је пракса спомињања приликом приноса и у шпанском обреду.

форе или приликом приноса (Dix 1949: 500).⁶⁰ На мисао да је ипак у питању анафора наводе нас одсуство везе приношења и заступништава,⁶¹ као и одсуство било каквог заступништва у молитви приноса из 8. века.

Спомињање, које је до тада још увек у неком смислу било саставни део синаксиса, коначно је уграђено у анафору у 8. веку, а његова претходна позиција је у потпуности нестала (Милошевић 2011: 89).⁶²

Можемо слободно рећи да ова молитва није природни саставни део ехаристијске молитве. Она као да разбија јединство самог узношења и његовог благодарног карактера (Dix 1949: 443). Литургија као да је постала самодовољна, а посредничко – заступничка улога Цркве као да је забрављена. Насупрот томе, за разлику од истока, заступничка молитва је углавном задржала локални карактер не богатећи свој садржај спомињањем васељенских светитеља, изузев појединих изузетака (Dix 1949: 508).

Закључак

Заступништво, као литургијска форма, присутно је у Цркви још од њених почетака. Заправо, заступништво је био саставни део старозаветног богослужења. Ово је једна древна форма коју је Црква преузела заједно са синагогалним богослужењем.

Посматрајући историјски развој Литургије уочавамо да је заступништво, као молитвена форма, имало свој процес формирања. У почетку, када су постојала два богослужења повезана са Ехаристијом, заступништво се јавља у виду отпуштања катихумена и молитвеног спомињања.

Отпуштање катихумена и заступање присутни су на синаксису од најранијих времена, када је преузета ова форма из синагоге. Отпуштање катихумена је, са једне стране, њихова веза са Црквом, док је са друге стране заступништво пред Богом. Брига за потребите је основна активност древне Цркве која је постојала и код старих Јевреја. Овом бригом се остварује веза потребитих са Црквом, у виду одношења Причешћа потребитима. Она је свакако теолошки основ за молитву заступништва. Ово практично заступништво Цркве је било изразито заступљено до времена Тертулијана. До тада се оно спомиње као нераздвојно од богослужења синаксиса.

Први облици заступништва су заступништва живих и потребитих.

⁶⁰ Амвросије и Инокентије I наводе заступништво пре анафоре. Не знамо да ли мисле у смислу приноса или почетка анафоре, као данас.

⁶¹ У везу са приношењем се доводе једино спомињања мученика и цара, који је приносио просфору.

⁶² Изузев сенке јектеније у виду усклика *Kyrie eleison*. Такође, Другим Ватиканским концилом враћена је и молитва верних, која је везана за јектенију.

Са Кипријаном Картагинским срећемо спомињање чланова Цркве по имену. Он нам доноси спомињање мученика на дан њиховог страдања. На тај начин се формира календар прослављања светитеља. Овде се први пут јавља заступништво у склопу Литургије. Кипријан нам, такође, сведочи и о спомињању епископа. Спомињање цара на Евхаристији нам први сведочи Амвросије. Можемо закључити да је спомињање епископа и цара било уобичајено. Од времена Августина, ова пракса је устаљена и све више је проширивана. У 8. веку је заступништво у анафоралној молитви учвршћено и подељено у два дела – на почетку и на крају молитве.

Код Амвросија долази до спајања синаксиса и Евхаристије, у недељни дан, док је у време Григорија Великог устаљена ова пракса. Богослужење Агапа је полако нестало као литургијска форма. Засигурно је да је један од извора заступништва у Евхаристији богослужење Агапа, чији је главни карактер био заступнички.

Са Григоријем се јавља јектенија као молитвена форма Цркве. Спајање евхаристијске жртве и синаксиса полако је, све више, условљавало да се из синаксиса издвоје отпуштања катихумена и верних, као и заступништва. У Литургију су уграђени остаци јектеније. С обзиром да се ова форма веома кратко задржала у Римској Литургији, а заступништво из почетног дела је нестало, скраћени облик ове молитвене форме је остао као сведок некадашње праксе заступништва у почетном делу Литургије тј. некадашњем синаксису.

Ходатајствена молитва није природни саставни део евхаристијске молитве. Она као да разбија јединство самог узношења и његовог благодарног карактера. Литургија као да је постала самодовољна, а посредничко-заступничка улога Цркве као да је заборављена.

Евхаристија је полако постала место јединог смисленог заступништва. Некада круна, која је својим иконично-есхатолошким карактером указивала на испуњење и давање смисла свим осталим богослужењима, па самим тим и синаксису и Агапама, сада је у потпуности преузела њихову молитвену форму и уградила је у себе. На тај начин је, са једне стране, постала самодовољна, док је, са друге стране, експлицитно указала на испуњење смисла заступништва, управо у њој. Једини сведок ове улоге Цркве остала је Ходатајствена молитва. Њено место, у анафори, показује смисао заступништва у самом Причешћу, који се раније и практично показивао.

* * *

Библиографија

а) Извори

- Иполит Римски (2005): *О Ајосџолском Предању* у: Јевтић, А. (ур.) (2005): *Дела ајосџолских ученика*, превод са грчког, уводи и напомене Епископ Атанасије, 3. издање, Требиње – Врњци: Манастир Тврдош – Братство Св. Симеона Мироточивог, стр. 383–409.
- Лиџурџија Ајосџолских усџанова* (2004), превео и приредио Епископ жички Хризостом, Библиотека Свети Сава, књ. 1, Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке.
- Ordo romanus primus* (1905) London: The De La More Press.
- Schaff, P. et all. (1995a): *Ante-Nicene Fathers, Volume 1. The Apostolic Fathers, Justin Martyr, Irenaeus*, Peabody: Hendrickson Publishers.
- Schaff, P. et all. (1995b): *Ante-Nicene Fathers, Volume 3. Latin Christianity: Its Founder, Tertullian. Apologetic; II. Anti-Marcion, III. Ethical*, Peabody: Hendrickson Publishers.
- Schaff, P. et all. (1995c): *Ante-Nicene Fathers, Volume 5. Hypolitus, Cyprian, Caius, Novatian, Appendix*, Peabody: Hendrickson Publishers.
- Schaff, P. et all. (1995d): *Nicene and Post-Nicene fathers, Second Series, Volume 10. St. Ambrose: Select Works and Letters*, Peabody: Hendrickson Publishers.
- Schaff, P. et all. (1995e): *Nicene and Post-Nicene fathers, Second Series, Volume 12. Leo the Great, Gregory the Great*, Peabody: Hendrickson Publishers.
- Tertulijan, Kvint S. F. (1981): *Spis o Krstu*, tekst pripremio i превео, поправно уводом и тумачењем Маријан Мандац, Загреб: Кршћанска Садашњост.

б) Литература

- Јевтић, А. (2005): *Дигахи. Учење дванаесџорице ајосџола* у: Јевтић, А. (ур.) (2005): *Дела ајосџолских ученика*, превод са грчког, уводи и напомене Епископ Атанасије, 3. издање, Требиње – Врњци: Манастир Тврдош – Братство Св. Симеона Мироточивог, стр. 15–25.
- Милошевић, Н. (2011): *У Духу и истџини: лиџурџичко-канонске џеме*, Београд: ПБФ – Институт за теолошка истраживања.
- Bishop, E. (1918): *Liturgica Historica*, London: Oxford University Press.
- Da-Don, K. (2004): *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, s hebrejskog rukopisa превео Лука Girardi, vinjete Toni Franović, Zagreb: Profil.

Dix, D. G. (1949): *The Shape of the Liturgy*, Glasgow: The University Press.
Duschesne, L. (1919): *Christian Worship. Its Origin and Evolution. A Study of the Latin Liturgy up to the Time of Charlemagne*, London: Society for Promoting Christian Knowledge.

Примљено: 28. 12. 2018.

Исправљено: 16. 7. 2019.

Одобрено: 1. 8. 2019.

INTERCESSIO IN THE ROMAN LITURGY: THE CREATION AND THE MEANING OF IT

Milan Marković

The Diocese of Niš

Summary: *Intercession, as a liturgical form, is in the Church since its beginnings. In fact, intercession was an integral part of the Old Testament worship. This is an ancient form taken over by the Church along with synagogue worship.*

Observing the historical development of the Liturgy, we see that intercession, as a prayer form, had its own creating process. Initially, when there were two worship services associated with the Eucharist, intercession appeared in the form of the dismissal of the catechumen and the prayerful intercession.

The dismissal of catechumen and intercession are at synaxis from the earliest times, when this form was taken from the synagogue. The dismissal of the catechumen is, on one hand, their connection with the Church, and on the other hand, intercession in front of God. The care about orphans is the basic activity of the ancient Church, which was in the ancient Judaism. With this care, the connection with the Church is realized in the form of taking Communion. It is certainly a theological basis for the Intercessio. This practical representation of the Church was extremely prominent until the time of Tertullian. Until then, it is mentioned as inseparable from the worship of the synaxis.

The first form of intercession is the intercession of the living and the needy.

With Cyprian of Cartage, we meet the memorial of Church members by name. He brings to us the mention of the martyr

on the day of their suffering. In this way, a saint's celebration calendar is formed. This is the first time the *Intercessio* appears. Cyprian also testifies to the mentioning of the bishop. The memory of the emperor in the Eucharist is first given to us by Ambrose. We can conclude that mentioning the bishop and emperor was common. From the time of Augustine, this practice has been established and was increasingly expanded. In the 8th century, the representation in the anaphoric prayer was fixed and divided into two parts – at the beginning and at the end of Anaphora.

At Ambrose, the synaxis and the Eucharist came together on Sunday, while in the time of Gregory the Great this practice was established. The worship of the Lord's Supper has slowly disappeared as a liturgical form. It is certain that one of the sources of intercession in the Eucharist is the worship of the Lord's Supper, whose main character was intercessive.

With Gregory, Litany appears as a prayer form of the Church. The merging of the Eucharistic sacrifice and synaxis slowly, more and more, caused the dismissing of catechumen and faithful, as well as intercession, from synaxis. The liturgy contains the remains of Litany. Since this form was very briefly kept in the Roman Liturgy, and the intercession from the beginning part disappeared, the shortened form of this prayer form remained as a witness of practice of intercession in the early part of the Liturgy.

Intercessio is not a natural integral part of the Eucharistic prayer. It seems as if it breaks the unity of the offering and its grateful character. The liturgy seems to have become self-sufficient, and the mediating and advocacy role of the Church seems to have been forgotten.

The Eucharist gradually became the place of the self-meaningful *Intercessio*. Once a crown, which with its icono-eschatological character pointed to fulfilment and giving meaning to all other worships, and thus to synaxis and the Lord's Supper, now fully took over their prayer form and incorporated it into itself. In this way, on one hand, it became self-sufficient, while, on the other hand, it explicitly pointed to the fulfilment of the sense of intercession, precisely in it. *Intercessio* remained the only witness of this role of the Church. Its place, in an anaphora, shows the sense of representation in the Communion, which was earlier and practically demonstrated.

Key words: *Intercessio*, Roman Liturgy, synaxis, Lord's supper, litany.